

Möntti - vainojen uhreista fuksikasteeseen

Oulun noitavainojen uhrien muistomerkin tausta ja merkitys 2020-luvun alussa

Miia Hietala

Kandidaatintutkielma

Kulttuuriantropologia

Oulun Yliopisto

05/2021

SISÄLLYS

JOHDANTO	3
1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TAVOITTEET	4
1.1 Kiinnostus muistomerkkiin.....	4
1.2 Tutkimuksen kohde ja tavoite.....	5
1.3 Keskeiset käsitteet.....	6
2. NOITAVAINOJEN HISTORIAA SUOMESSA.....	8
3. TUTKIMUSPROSESSI.....	10
4. MÖNTIN KULTTUURIPERINTÖ	12
4.1 Möntin tausta	13
4.2 Möntin merkitys.....	16
5. YHTEENVETO JA POHDINTA	22
LÄHTEET	
LIITTEET	

JOHDANTO

Ensimmäisen opiskeluvuoteni keväällä meille fukseille kiiri sana Mönttipiknikistä, jossa saisimme myös fuksikasteen. Tapahtuma kuulosti jännittävältä, saisimme initiaatiomme akateemiseen opiskelijoiden yhteisöön ja Mönttipiknik kuulosti arvoitukselliselta, mikä oli Möntti? Vastaus tähän kysymykseen selvisi minulle huhtikuun puolivälissä 2018 saapuessamme Mönttipiknikille, Möntti oli muistomerkki noitavainojen uhreille. Kiinnostuin välittömästi muistomerkistä ja aikaisempi kiinnostukseni noitavainoihin nosti taas päätään. Pidin muistomerkkiä alusta asti hyvin kiinnostavana yhdistelmänä vakavaa aihetta ja opiskelijoiden vappukarkeloita. Vaikka minulle oli selvinnyt mikä Möntti oli, jäi kysymys kuitenkin vielä mieleeni ja jopa laajeni, miksi Möntti oli? Mitä yhteistä noitavainojen uhrien muistomerkillä ja humanistiopiskelijoilla voisi olla?

”--positiivinen kaiku, siinä koko pointissa, miksi se koko noitavainojen uhrien muistomerkki on olemassa.” Samira Fahim, Humanistisen Killan puheenjohtaja 2010.

Kuva 1 Oulun noitavainojen muistomerkki. Kuva: Oulun yliopiston Humanistinen Kilta 2021.

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TAVOITTEET

Luvussa kuvailen tutkimuskohdettani ja aiempia tutkimuksia aiheesta. Lisäksi määrittelen tutkimusongelmani ja -tavoitteeni, sekä tutkimuskysymykset. Teen myös lyhyen katsauksen tutkimukseeni liittyviin keskeisiin käsitteisiin.

1.1 Kiinnostus muistomerkkiin

Tutkimusaiheeni valikoitui pitkälti omien kiinnostuksen kohteideni perusteella. Etenkin kiinnostus noituuteen ja uuspakanuuteen sekä niiden historiaan vaikuttivat tutkimuskohteen valintaan. Lisäksi omakohtainen kokemukseni muistomerkillä ensimmäisen opiskeluvuoteni vappuna sai minut kiinnostumaan muistomerkillä. En ollut aiemmin tiennyt Suomessa olevan noitavainoille omistettua muistomerkkiä, vaikka tiesin niitä olevan muualla. Muistomerkin tapa yhdistää vaikeiden asioiden muisto ja opiskelijakulttuuri kiehtoi minua ja halusin selvittää tarkemmin muistomerkin tarinaa. Tutkimuksellani toivon voivani myös lisätä muistomerkin tunnettuutta, sekä nostaa jälleen keskusteluun niitä tärkeitä asioita, joita muistomerkki edustaa ja niitä merkityksiä, joita informanttini sille antavat.

Oman positioni pohtimisessa ja julkituonnissa nojaan pitkälti Fingerroosin (2003) ajatuksiin refleksiivisestä paikantamisesta, jolla hän viittaa ”--- ensisijaisesti tutkimuksen tekemisen prosessiin ja sen subjektisidonnaiseen hahmottamiseen ja reflektoinnilla tämän asetelman julkituontiin.” (Fingerroos 2003.) Lisäksi hän painottaa ”----tutkijan tekemän paikantamisen merkitystä ja näkyväksi tekemistä itse tutkimustekstissä.” (Fingerroos 2003.)

Oma positioni suhteessa tutkimukseeni on melko läheinen, ja juuri sen takia pyrin tuomaan oman paikantumiseni läpinäkyvästi ilmi kuljettaen sitä mukana koko tutkimuksen läpi. Olen osa humanistiopiskelijoiden yhteisöä ja toimin myös ainejärjestötehtävissä, joten olen aktiivisesti osa opiskelijakulttuuria, jota tutkimukseni aihe myös sivuaa. Toisaalta en ole itse toiminut Humanistisen Killan hallituksessa, enkä ole ollut mukana järjestämässä muistomerkillä tapahtuvia tapahtumia. Lisäksi olen itse aktiivisesti osa useampaa noituuteen

ja uuspakanuuteen liittyvää Facebook-ryhmää ja seuraan muutenkin aktiivisesti aihetta, esimerkiksi sosiaalisessa mediassa.

Läheinen positioni on vaikuttanut tutkimusaiheen valintaan ja niihin ennakkotietoihin, joita minulla on aiheesta. Esimerkiksi tietoni ja kokemukseni muistomerkillä tapahtuvista tapahtumista ovat vaikuttaneet suhtautumiseeni ja tietooni noituudesta ja uuspakanuudesta. Aiemmat tietoni ja kokemukseni saattavat vaikuttaa tutkimukseeni ja niihin ennakkoletuksiin, joita minulla on aiheesta. En kuitenkaan koe tämän vaikuttaneen negatiivisesti tutkimukseeni, sillä olen pyrkinyt tarkastelemaan aihetta avoimesti ja eri näkökulmista.

Koen tutkimusaiheen tärkeäksi, sillä mielestäni on hyvä toisaalta muistaa niitä syitä, miksi muistomerkkejä halutaan tehdä, mutta toisaalta on erityisen tärkeää tietää, miten niitä käytetään ja arvotetaan nykyään. Tutkimalla näitä asioita voidaan saada arvokasta tietoa siitä, mikä on tietylle yhteisölle tärkeää ja merkityksellistä. Lisäksi näin voimme pyrkiä ymmärtämään asioita ja ilmiöitä sekä nostamaan niitä tietoisuuteen ja keskusteluun.

1.2 Tutkimuksen kohde ja tavoite

Tutkimuskohteenani on Oulun Limingantullissa sijaitseva noitavainojen uhrien muistomerkki (kuva 1). Muistomerkki on suurehko, noin metrin korkuinen ja puolitoista metriä leveä, kivi, johon on kiinnitetty metallinen muistolaatta. Kiven poikki kulkee vaaleampi juova, jonka päälle muistolaatta on osittain sijoitettu. Muistolaatassa on yläreunassa risti, jonka alla on teksti *'Noitavainojen uhrien muistolle – Oulun yliopiston Humanistinen Kilta ry 16.10.2010'*. Muistomerkki sijaitsee kaupungin viheralueella Prisman parkkipaikan vieressä.

Suomessa on tietävästi vain tämä yksi nimenomaan noitavainojen uhreille omistettu muistomerkki, jonka Oulun yliopiston Humanistinen Kilta pystytti vuonna 2010. Muita kuin noitavainoille, yleisesti vainojen uhreille pystytettyjä muistomerkkejä Suomesta löytyy useita. Noitavainojen ja muiden vainojen muistomerkkejä löytyy Euroopan alueelta kuitenkin useita. Kuuluisin noitavainojen muistomerkki lienee Norjan Vuoreijassa sijaitseva Steilnesetin noitavainojen muistomerkki, joka koostuu kahdesta rakennuksesta, toinen on pitkä, läpikäveltävä monumentti ja toisessa palaa ikuinen tuli (Leisti 2016).

Tutkimuskohteestani ei tietävästi ole tehty aiempaa tutkimusta, mutta muistomerkkejä on yleisesti tutkittu paljon (ks. esim. Peltonen 2003). Myös muistamista ja muistin paikkoja on tutkittu runsaasti.

Tutkimukseni tavoitteena on tarkastella muistomerkkiä kulttuuriperintönä selvittäen, miksi muistomerkillle on koettu tarve ja millainen tarina muistomerkillä on. Tähän tavoitteeseen pyrin vastaamaan seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

1. Miksi Ouluun on haluttu pystyttää noitavainojen uhrien muistomerkki?
2. Miksi muistomerkki koetaan tärkeäksi ja millaisia merkityksiä sille annetaan nykypäivänä sekä miten muistomerkkiä käytetään?

Pyrin selvittämään, millaisia merkityksiä muistomerkillle annetaan tänä päivänä, sitä hankkimassa olleiden ihmisten keskuudessa ja toisaalta mahdollisesti uuspakanoiden (noitien) keskuudessa. Lisäksi selvitän, miten muistomerkkiä käytetään, millaisia tapahtumia sen luona kenties järjestetään sekä sitä, löytävätkö ihmiset muistomerkillle.

1.3 Keskeiset käsitteet

Tutkimuksessani keskeiseksi käsitteeksi ovat nousseet muistin paikka, muistaminen sekä kulttuuriperintö.

Tutkimukseni lähtökohtana on kulttuuriperinnön käsite Unescon määritelmän mukaan, jonka Sanna Lillbroända-Annalan (2014: 23) suomentanut ja tiivistänyt seuraavasti:

”Unescon määritelmä ’cultural heritage’, jonka voi nähdä kansainvälisenä ja globaalina määritelmänä, kattaa monumentit, rakennusryhmät tai paikat, joilla on historiallista, esteettistä, arkeologista, tieteellistä, etnologista tai antropologista arvoa.” (Sanna Lillbroända-Annalan 2014: 23 ← World Heritage Convention 10.7.2019.)

Unescon määritelmä kulttuuriperinnöstä ja maailmanperintökohteiden sekä aineettoman kulttuuriperinnön suojelun julistukset toimivat esimerkiksi Museoviraston ohjenuorina (Museovirasto 2020). Tutkimuksessani nojaan kuitenkin enemmän laveampaan määrittelyyn, jonka mukaan

“-- kulttuuriperintö -käsitteellä viitataan joukkoon menneisyydestä periytyneitä aineellisia ja aineettomia resursseja, jotka ihmiset tunnistavat jatkuvasti kehittyvien arvojen, uskomustensa, tietojensa ja perinteidensä heijastumaksi ja ilmaisuksi niiden omistuksesta riippumatta.” Tuomi-Nikula et al. (2013:14) (ks. myös Vilkuna 2015: 125.)

Tuomi-Nikulan (2013: 14) ja Vilkunan (2015: 125) määritelmät kulttuuriperinnöstä pohjautuvat Faron sopimuksen määritelmään, missä kulttuuriperintö on ilmaistu seuraavasti:

” Cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time.” (Faro Convention 2005: Article 2.)

“A heritage community consists of people who value specific aspects of cultural heritage which they wish, within the framework of public action, to sustain and transmit to future generations.” (Faro Convention 2005: Article 2.)

Muistin paikka käsitteen pohjana olen käyttänyt Pierre Noran (1989) ajatusta. Noran (1989: 7) mukaan meillä on muistin paikkoja, sillä meillä ei enää ole aktiivisia muistin miljöitä. Muisto on hänen mukaansa elävä ja jatkuvasti kehittyvä, unohtamisen ja muistamisen vuoropuhelua, samaan aikaan yhteisöllistä ja yksilöllistä. Muistot kuuluvat aina tietyille ryhmälle ja niitä ylläpidetään muistamisen traditioilla ja esimerkiksi hiljainen hetki muistettavalle asialle on vetoisuus, joka keskeyttää ajan ja antaa tilaa muistamiselle. (Nora 1989: 8–9, 19.) Muistin paikka voi olla esimerkiksi maisema tai muistomerkki. Muistomerkit voivat olla sidoksissa tiettyyn paikkaan, mutta tämä ei ole välttämätöntä, sillä muistin paikat ovat itseensä viittaavia ja itseään selittäviä. Muistomerkkejä voidaan siis myös siirtää ilman, että niiden merkitys muuttuu. Modernit muistot ovatkin ennen kaikkea arkistoitavissa, ja mitä vähemmän muistoa aktiivisesti koetaan, sitä enemmän se on olemassa vain materiaalin kautta. Muistin paikat toimivat sosiaalisen identiteetin rakentajina ja yhteisöjä yhdistävinä tekijöinä. Yhteisöllisellä ja kollektiivisella muistilla on myös vastuu tuoda tietoisuuteen ja muistuttaa. (Nora 1989: 13, 22–24.)

Paikat, kuten myös muistin paikat, ovat dynaamisia, jatkuvassa muutoksessa. Muutos onkin yksi paikan ominaisuuksista, ja se muuttuu myös suhteessa siihen, miten ihmiset näkevät paikan ja mitä merkityksiä niille annetaan. (Fairclough 2009: 153.) Kulttuurihistoriallisesta muistin paikasta ovat kirjoittaneet muun muassa myös Kallio-Seppä et al. (2020: 28). Muisti

ja muistaminen näkyvät paikan historiassa ja toisaalta myös sen nykypäivässä (Kallio-Seppä et al. 2020: 28). Tässäkin näkyy Fairclough’lta (2009: 153) tuttu ajatus paikan dynaamisuudesta ja ihmisten merkityksistä sille.

Omassa tutkimuksessani määrittelen muistin paikan edellisiä mukailleen. Tarkoitan tässä muistin paikalla erityisesti Oulun Limingantullissa sijaitsevaa noitavainojen muistomerkkiä. Käsittelen muistomerkkiä erityisesti muistin paikkana, jonka sijaintiin liittyy myös historiallisia aspekteja. Käsitteen avulla selvitän, kuinka historia elää muistomerkissä ja muuntuu ajan myötä.

2. NOITAVAINOJEN HISTORIAA SUOMESSA

Teen katsauksen Suomen noitavainojen historiaan, etenkin Pohjois-Pohjanmaan alueella. Noitavainoja käsittelen pitkälti filosofian tohtori Marko Nenosen tutkimusten ja kirjallisuuden kautta.

Noituus ja taikuus ovat olleet kautta historian ihmisyyhteisöille tyypillisiä uskomuksia, ja noituudella vahingoittaminen on useissa yhteisöissä ollut rangaistava teko jo hyvin pitkään. 1500-luvulla Euroopassa yleistyi myös hyvää tarkoittavien taikojen ja loitsujen kriminalisointi. Keskiajalla luotu uusi noitateoria, jonka mukaan noidat lensivät paholaisen luo juhlimaan ja irstailemaan noitasapattia viettäen, poikkesi perinteisestä kansanomaisesta uskomuksesta noidista. Tällainen noitasapattiuskomus kuuluukin oleellisesti vain eurooppalaiseen kulttuuriin. Euroopassa noitavainot sijoittuvat 1450–1750-luvuille, ja keskiajalla noitavainoja oli yleisesti vain vähän. Uuden noitasapattiteorian mukaisia syytöksiä tehtiin runsaasti vuosien 1550–1650 aikana ja nämä syytökset sijoittuivat tyypillisesti läntiseen Keski-Eurooppaan. Muualla syytökset noitasapattiin lentämisestä olivat harvinaisia ja noituussyytökset liittyivät usein noituudella vahingoittamiseen tai kirkon oppien vastaisiin luvattomiin taikoihin. Nykyään noitavainossa syytettyjen määrän katsotaan olevan vähemmän kuin 200 000 henkilöä, eikä kuolemaantuomittuja luultavasti ole kuin korkeintaan 100 000 henkilöä. (Nenonen 1992: 30; 88, 373–375, 386.)

Suomessa noitavainot ja niihin liittyvät oikeudenkäynnit sijoittuvat vuosille 1500–1750, ja tuona aikana noituudesta ja taikuudesta syytettyjä katsotaan olleen ainakin yli 1500 henkilöä, kenties jopa yli 2000. Kuolemantuomioita Suomessa annettiin noin 150, joista suurinta osaa hovioikeus ei vahvistanut. Tavallisin rangaistus noituudesta oli sakkotuomio. Siinä missä usein koko Euroopan noitavainoja tarkastellessa on syytettyjen ja tuomittujen määrää arvioitu huomattavasti liian suureksi, on Suomessa käytyjen oikeudenkäyntien määrä hyvin huomattava. Suurin osa Suomen alueella käydyistä oikeudenkäynneistä sijoittuvat 1670–1680-luvuille. Maantieteellisesti Suomen alueen noitaoikeudenkäynnit keskittyivät lähinnä Varsinais-Suomeen, Ala-Satakuntaan, Pohjois-Pohjanmaalle ja Ahvenanmaalle. (Nenonen 1992: 36–37, 376–377; Nenonen & Kervinen 1994: 37–38, 63, 137, 384.)

Pohjois-Pohjanmaan alueella oikeudenkäynnit koskivat yleensä noituudella vahingoittamista ja noituudesta syytti yleensä noituuden kohteeksi joutunut yksityishenkilö. Tällaisen noituussyytöksen taustalla oli useimmiten sosiaalinen ristiriita ja syytetty ja syyttäjät olivat tuttuja toisilleen. Suurin osa syytetyistä oli talonpoikia tai heidän vaimojaan. Useimmiten vahingoittavasta noituudesta syytettiin miehiä ja vasta 1660-luvun lopulta Pohjois-Pohjanmaalla enemmistö syytetyistä oli naisia. 1670-luvulta alkaen tyypillisin syy noitaoikeudenkäynneille kuitenkin muuttui ja syyttäjäksi nousi esivalta ja syytteeksi hyvää tarkoittava taikus, kuten parantaminen tai onnen tuominen ja myös Suomessa alettiin syyttää noitasapattiin lentämisestä. Taikojen, eli hyvää tarkoittavien loitsujen (kuten parantaminen tai onnen tuottaminen), teko oli vastoin kirkon oppeja ja puhdasoppisuutta ja hyvää tarkoittavat taidat olikin yleisesti Euroopassa nimetty rikokseksi jo 1500-luvulla tai sen jälkeen. Hallitakseen yhteisön sosiaalista kontrollia esivallan tuli puuttua tähän opettamansa uskon loukkaukseen. Tämä tarkoitti myös naisten työhön ja toimiin, kuten hyvää tarkoittavien taikojen käyttöön, puuttumista. (Nenonen 1992: 375, 377–382, 388; Nenonen & Kervinen 1994: 40–42, 59, 63.)

Noitavainoihin vaikuttivat Suomessa tapahtuneet sosiaaliset ja taloudelliset muutokset ja niiden myötä kiristyneet suhteet ja konfliktit kyläyhteisöissä. Hallinnon ja uskontopolitiikan muuttuminen järjestelmälliseksi kurinpito- ja valvontatoimeksi 1500–1600-luvuilla oli suuri merkitys noituussyyteiden lisääntymiselle. Voimakas väestönkasvu johti väestön köyhtymiseen ja asuinalueiden liikakansoitukseen, mikä taas saattoi kiristää talonpoikien välejä. Noituussyytteen taustalla olikin usein henkilökohtainen motiivi. Toisaalta Suomessa ei ollut auktoriteettia, joka olisi mukauttanut kansanomaisia noituususkomuksia uuden

noitasapattiuskomuksen muottiin, mikä osaltaan hillitsi näitä syytöksiä. (Nenonen 1992: 382–385; Nenonen & Kervinen 1994: 45.)

3. TUTKIMUSPROSESSI

Tutkimukseni perustuu etnografisiin tutkimusmetodeihin, joita ovat esimerkiksi osallistuva havainnointi ja haastattelut. Menetelmänä etnografia perustuu empirian eli kokemuseräiselle tietoon ja vuorovaikutukseen. Tyypillistä etnografiselle tutkimukselle on kenttätyö, eli tutkimuksen tekeminen ja aineiston keruu kentällä. Etnografinen kenttä ei ole tiettyyn paikkaan sidottu, vaan se muotoutuu tutkijan määrittelyn ja rajausten mukaan. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2018/2014: 8, 10–13.) Oma tutkimuskenttäni koostuu haastattelusta, kyselytutkimuksesta sekä tutkimuskirjallisuuteen tutustumisesta. Tutkimusmetodeinani käytän haastattelua, osallistuvaa havainnointia ja kyselyä. Haastattelulla pyrin kartoittamaan muistomerkin tarinaa ja sille annettuja merkityksiä. Toiveissani oli osallistuvan havainnoinnin avulla pyrkiä selvittämään, miten muistomerkkiä käytetään, millaisia tapahtumia sen luona kenties järjestetään sekä sitä, löytävätkö ihmiset muistomerkillä. Valitettavasti vallitsevasta pandemiatilanteen vuoksi osallistuva havainnointi ei onnistunut. Osallistuvan havainnoinnin sijasta laadin Webropol-kyselyn, jonka jaoin Oulun Yliopiston Humanistisen Killan sähköpostilistalle ja Noidat, shamaanit ja luontouskovat -Facebook-ryhmään. Kyselyllä pyrin kartoittamaan sitä, miten muistomerkkiä käytetään ja millaista muistamista sen äärellä toteutetaan. Olen valinnut nämä menetelmät, sillä koen niiden olevan hyödyllisiä tutkimuksessani ja tarjoavan tavoittelemaani tietoa, minkä lisäksi haastattelu on metodina minulle entuudestaan tuttu (ks. Hietala & Lappalainen 2017). Näiden metodien lisäksi tutkimuksessani on suuressa osassa tutkimuskirjallisuus. Tutkimuskirjallisuuden avulla avaan tutkimukselleni olennaisia käsitteitä, kuten muistin paikka, muistaminen ja kulttuuriperintö. Lisäksi tutkimuskirjallisuus tarjoaa historiallista taustaa Suomen noitavainoista.

Tutkimusprosessi alkoi tutkimusaiheen valinnalla ja rajaamisella sekä tutkimuksen tavoitteen asettamisella ja tutkimuskysymysten valinnalla. Aiheen valinnan jälkeen tutustuin aiempiin

tutkimuksiin aiheesta, joita ei tietääkseni ole tehty. Aiheeseeni liittyviä tutkimuksia esimerkiksi muistin paikasta, noitavainoista ja muistomerkeistä puolestaan on tehty runsaasti. Tämän jälkeen etsin tutkimuskirjallisuutta ja tutustuin siihen. Tutkimuskirjallisuus valikoitui pitkälti keskeisten käsitteiden ympärille. Tutkimuskirjallisuutta etsiessä oli jo alustavia pohdintoja siitä, mitkä tutkimuksen keskeiset käsitteet tulisivat olemaan. Kuitenkin vasta tutkimuskirjallisuutta lukiessa tutkimuksen keskeiset käsitteet valikoituivat ja tarkentuivat. Lisäksi etsin taustakirjallisuutta noitavainojen historiasta ja tutkimusmetodeistani. Kirjallisuuteen tutustuminen alkoi laajasta aiheiden ja teosten seulonnasta ja päättyi tarkempaan teosten lukemiseen ja analysoimiseen. Tutkimukseni keskeisimmiksi lähteiksi nousivat Unescon määritelmät kulttuuriperinnöstä, joita olen käyttänyt muiden muassa Sanna Lillbroända-Annalaa (2014) ja Tuomi-Nikulaa et al. (2013) mukailleen. Pierre Noran (1989) artikkeli muistin paikasta oli myös yksi keskeisistä lähteistäni. Suomen noitavainojen historiasta keskeisimmät lähteeni ovat olleet Marko Nenosen (1992) ja Nenosen ja Kervisen (1994) tutkimukset.

Alusta asti oli selvää, että haastattelu olisi tutkimuksen kannalta hedelmällinen tapa kartoittaa muistomerkin syntyprosessia ja sen merkityksiä. Haastattelun avulla saisin ensikäden tietoa muistomerkin tarinasta, joten lähdin etsimään muistomerkin hankkimiseen vaikuttaneita henkilöitä. Selvitin, keitä on ollut mukana Humanistisen Killan toiminnassa vuonna 2010 ja Möntin hankinnassa. Sain tietooni kaksi avainhenkilöä¹, vuoden 2010 Humanistisen Killan puheenjohtajan Samira Fahimin ja taloudenhoitajan Heikki Niemen. Tutkimukseni perustuikin pitkälti heidän haastatteluunsa ja kertomukseensa muistomerkestä. Saatuani informantit laadin haastattelun teemalistan (liite 1), jonka avulla haastattelu toteutettaisiin. Vallitsevan pandemiatilanteen vuoksi haastattelu toteutettiin pari- ja etähaastatteluna Zoom-ohjelman kautta. Etähaastattelu oli minulle myös menetelmänä entuudestaan tuttu (ks. Hietala & Lappalainen 2017). Haastattelu tallennettiin ja tallennuksen avulla tein haastattelusta litteraatin avuksi omaan analyysiini. Litteroinnin valmistuttua analysoin sitä ensin karkeasti ja myöhemmin tiiviimmin yhdessä kyselyn tulosten kanssa. Aloitin litteraattiin tutustumisen silmäilemällä vastauksia ja erottelemalla niistä laajempia teemoja, esimerkiksi kohdat, joissa puhutaan muistomerkin hankintaprosessista ja kohdat, joissa puhutaan muistomerkin

¹ Haastateltavat esiintyvät omilla nimillään ja ovat antaneet tähän suostumuksensa suostumuslomakkeella.

merkityksestä. Tämän jälkeen analysoin tarkemmin noita kohtia ensin erikseen ja lopuksi yhdessä kyselyn tulosten kanssa.

Haastattelun lisäksi suunnitelmana oli osallistua vainojen uhrien muistokulkueeseen, jonka Humanistinen Kilta järjestää joka vuosi muistomerkille vainojen uhrien muistopäivänä 27.1. Pandemian vuoksi kulkuetta ei kuitenkaan voitu järjestää, eikä osallistuva havainnointi näin ollen onnistunut. Osallistuvaa havainnointia ja sen aikana tehtyjä pienimuotoisia haastattelujen sijaan päätin toteuttaa lyhyen Webropol-kyselyn (liite 2). Kuten aiemmin mainitsin jaoin kyselyn Oulun Yliopiston Humanistisen Killan sähköpostilistalle ja Noidat, shamaanit ja luontouskovat -Facebook-ryhmään. Kysely koostui kahdesta valintakysymyksestä ja kolmesta avoimesta kysymyksestä. Kysely oli avoinna kaksi päivää, minä aikana siihen kertyi yhteensä 50 vastausta. Kyselyn sulkemisen jälkeen analysoin vastauksia ensin karkeasti yksitellen ja sen jälkeen tiiviimmin haastattelun kanssa. Kävin ensin läpi vastaukset silmäillen, jotta saisin laajemman kuvan siitä, mitä niissä kerrotaan. Sitten tarkastelin vastauksia tarkemmin, etsien niistä sekä yhteneväisyyksiä että eroja haastateltavien ajatuksiin. Lopuksi tarkastelin sekä litteraattiaineistoa että kyselytuloksia rinnakkain.

Tutkimuksen aikana olen oppinut arvokkaita asioita tieteellisen tutkimuksen tekemisestä, kuten lähteiden hallintaa, metodeja ja erityisesti olen saanut vahvistusta omaan kirjoitusprosessiini. Ennen kaikkea olen saanut onnistumisen kokemuksia siitä, että pystyn hallitsemaan laajaa prosessia ja suorittamaan sen annetuissa raameissa ja ajassa.

4. MÖNTIN KULTTUURIPERINTÖ

Tutkimusaineistoni koostuu yhdestä parihaastattelusta, jonka kesto oli noin yksi tunti ja viisitoista minuuttia, sekä kyselytuloksista. Haastateltavina olivat informanttini Samira Fahim, joka toimi Humanistisen Killan puheenjohtajana vuonna 2010 ja Heikki Niemi, joka puolestaan toimi hallituksen taloudenhoitajana. Kyselyyn vastasi yhteensä 50 henkilöä, mutta avoimiin kysymyksiin vastasi 42–46 henkilöä. Vastanneista 18 vastasi muistomerkkin olevan heille entuudestaan tuttu, kun taas 32 henkilöä ei ollut aiemmin tietoinen muistomerkistä. Lisäksi

vastaajista 16 henkilöä oli käynyt muistomerkillä, kun taas 34 henkilöä ei ollut käynyt. Käsittelen ensin selvittämäni muistomerkkin taustaa ja sen jälkeen sille annettuja merkityksiä.

4.1 Möntin tausta

Haastattelussa lähdimme liikkeelle muistomerkkin taustasta ja hankkimisprosessista. Oulun noitavainojen muistomerkki eli Möntti on pystytetty vuonna 2010 Humanistisen Killan 45-vuotis juhluvuonna. Siemen muistomerkkiin kylvettiin Niemen mukaan historian laitoksella pidetystä luennosta noitavainoista. Humanistisen Killan juhluvuotta haluttiin juhlistaa jollain tempauksella, ja idea noitavainojen muistomerkistä sai alkunsa opiskelijoiden suosimassa Pub Kuutiossa, haastateltavat muistelevat. Ajatus noitavainojen muistomerkistä lähti ensin lähes vitsikkäästä heitosta, mutta hyvin pian siitä jalostui vakava idea, joka esiteltiin Humanistisen Killan hallitukselle. Muistomerkkin hankintaa perusteltiin Humanistisen Killan vuosijuhlavuoden tempauksena, mutta muistomerkillä haluttiin myös muistaa vainojen uhreja. Muistomerkki nähtiinkin mahdollisuutena nostaa jokin tärkeä asia esille opiskelijoiden toimesta. Lisäksi muistomerkkin hankintaa perusteltiin sillä, ettei Suomessa ole noitavainoille omistettua muistomerkkiä ja tapahtuma koetaan kuitenkin historiallisesti merkittävänä.

Fahim ja Niemi muistelevat idean muistomerkistä saaneen nopeasti tuulta alleen, ja että Humanistisen Killan hallitus otti idean hyvin vastaan. Prosessi muistomerkkin hankkimiseksi käynnistyi vuoden 2010 keväällä. Killan annettua hyväksynnän muistomerkille otettiin yhteyttä Pohjois-Pohjanmaan maakuntamuseoon ja selvitettiin mahdollisuutta tällaiselle muistomerkille. Maakuntamuseo puolestaan kehotti ottamaan yhteyttä Museovirastoon, josta varmistettiin muistomerkkin sopivuutta ja myös se, että kyseessä olisi ensimmäinen Suomen noitavainojen muistomerkki. Museovirasto ja maakuntamuseo antoivat hyväksynnän projektille, minkä jälkeen ryhdyttiin pohtimaan muistomerkkin rahoitusta ja toteutusta.

Kuten muistomerkit yleensäkin, myös Möntti lahjoitettiin Oulun kaupungille Humanistisen Killan rahoittamana. Rahoitus osaltaan myös vaikutti muistomerkkin valintaan, sillä Humanistisella Killalla ei ollut mahdollisuutta rahoittaa suurta veistosta. Toisaalta nykyisenlainen kivinen muistomerkki koettiin hyvin luonnolliseksi ja sitä kautta sopivaksi. Myös muistomerkkin paikalla oli vaikutusta sen valintaan.

Muistomerkki sijaitsee Oulun Limingantullissa nurmialueella Prisman ja McDonald'sin välissä. Paikka vaikuttaa alkuun hieman oudolta, mutta se ei valikoitunut muistomerkin sijainniksi sattumalta. Niemi kertoo yliopiston vahvistaneen, että noilla tienoilla Limingantullissa on sijainnut noitavainojen aikaan 1600-luvulla Oulun kaupungin teloituspaiikka. Teloituspaikan tarkka sijainti ei ole tiedossa, mutta sen tiedetään kuitenkin sijainneen Limingantullin alueella, silloisen Oulun kaupungin rajojen ulkopuolella. Toinen muistomerkin sijaintiin vaikuttanut päätös oli kaupungin kaavoitus. Tuo muistomerkin paikka oli valmiiksi merkitty kaupungin kaavoituksessa puistoalueeksi, joten se sopi myös muistomerkin paikaksi. Muistomerkin sijainnin valintaan ovat siis vaikuttaneet historialliset syyt, mutta jossain määrin myös käytännölliset syyt.

Muistomerkiksi valikoitui suuri, päältä tasainen ja juovikas kivi osittain käytännöllisten syiden, kuten hinnan ja ympäristöön sopivuuden sekä luonnollisuuden takia. Kuitenkin kiven valinnassa iso osa oli myös kiven ulkonäöllä. Kivi muistomerkkiin hankittiin Lumijoelta alkusyksynä 2010. Fahim kertoo kiven hankinnasta seuraavaa:

”Se oli hyvä, ku se oli vähän hämmentyny sillee, nii että te haluatte kiven? Että, Nii-i. Me haluttas semmonen iso, isoo hieno kivi ja sit mielellään, semmonen, että siinä ois semmosta tasasta pintaa, et siihen sais sen laatan läntättyä sitte ja... se oli jotenki vähän hämmentyny ja pikkusen huvittunu, että ok, no mennää kahtelemaan sitte kiviä. Kauheen tunnollisesti joka ikistä moikareta kateltiin, että oisko, oisko eikö... Ja sit se lopulta oltiin molemmat varmasti välittömästi sitä mieltä, että tuo. Just tuo kivi se on. Joka siihe sattu kohille, ko se oli semmonen... No tumma ja sit siinä meni semmonen vaalee rantu, siitä niinko sen kiven tavallaan yli tai läpi. Nii sittehän me katottiin sitä, että kyllä, tähän niinkö semmonen elämänlanka, joka on näillä vainotuilla sitte julmasti katkennu.”

Kiven valinta tapahtui lopulta tunnepohjalta, sen herättämän ajatuksen pohjalta, vaikka myös kiven tasainen pinta ja sitä kautta helppo työstettävyys vaikuttivat kiven valintaan. Muistolaatan tekijä, metalliseppä Matti Heikkinen oli suositellut tasaista pintaa muistolaatan kiinnityskohdaksi. Kivi luvattiin käydä viemässä paikoilleen samoin päin kuin se oli metsässä ollut, tämä tapahtui muistomerkin julkistamista edeltävänä viikonloppuna. Haastateltavat muistelevat, että oman jännityksensä muistomerkin asettamiseen toi yllättävä lumisade.

Muistomerkin paljastus tapahtui Humanistisen Killan vuosijuhlaviikolla 14.10.2010 (Yle Oulu 14.10.2010). Päivämäärä muistolaatassa taas on Humanistisen Killan vuosipäivä. Julkistamistilaisuudessa piti puheen silloinen Humanistisen Killan kuraattori Maija Kallinen.

Puheenvuoro tarjosi lyhyen katsauksen aiheeseen ja toi tilaisuudelle haastateltavien mukaan asiantuntijanäkökulmaa ja uskottavuutta. Tilaisuudessa oli mukana Humanistisen Killan edustajia sekä humanistisen tiedekunnan opiskelijoita ja henkilökuntaa.

Julkistamistilaisuudesta ja muistomerkistä toimitettiin mediaan tiedotteita, esimerkiksi Ylelle ja MTV:lle. Julkistamistilaisuudessa toimittajia ei kuitenkaan ollut juuri paikalla, vaikka muistomerkistä julkaistiinkin jonkin verran uutisia (ks. esim. Yle Oulu 14.10.2010). Muistomerkki herätti siis kiinnostusta paitsi yliopiston väessä, myös median edustajissa.

Oulun noitavainojen muistomerkki tunnetaan etenkin yliopiston opiskelijoiden keskuudessa Mönttinä. Nimi on saanut osittain juurensa kiven mallista, mutta tarkkaa tietoa nimen alkuperästä ei ole. Fahim muistelee Möntin nimen olleen mukana kuitenkin jo hyvin varhaisesta vaiheesta.

”Sen mää muistan, et se hyvin varhasessa vaiheessa tämä lempinimi... Rakkaalla lapsella on monta nimeä... Lempinimi tuli, varmaan se oli se, että tää virallinen nimi on aika pitkä. Ja, ja tota... se oli käytössä kätevämpi se Möntti. Mut en mää muista mitää semmosta yhtä tiettyä hetkee, et millon se ois jotenki virallisesti keksitty tai mittään muuta semmosta vaan... se vaan muotoutu... Sehän oli semmonen, onhan se semmonen möntsäke.”

Niemi puolestaan painottaa nimen saaneen alkunsa kiven muodosta:

” -- eka oli kivi ja sitte on tullu se nimi.”

Muistomerkki alkoi siis heti alusta asti elää opiskelijoiden keskuudessa nimellä Möntti. Jo seuraavana vainojen uhrien muistopäivänä järjestettiin sittemmin perinteeksi muodostunut kulkue muistomerkille ja vappuna 2011 muistomerkillä järjestettiin ensimmäinen opiskelijoiden vappupiknik, Mönttipiknik. Sittemmin nämä tapahtumat ovat vakiintuneet jokavuotiseksi perinteeksi humanistien keskuudessa, ja Möntti on saanut tärkeän roolin myös opiskelijakulttuurissa.

Vainojen uhrien muistopäivänä järjestettävä kulkue kulkee Oulun keskustasta Limingantulliin muistomerkille. Muistomerkillä Humanistisen Killan puheenjohtaja pitää yleensä puheen vainoista, esimerkiksi vuonna 2021 käsiteltiin juutalaisten kokemia vainoja toisen maailmansodan aikaan. Muistomerkille sytytetään usein kynttilä tai kynttilöitä vainojen uhrien muistoksi.

Mönttipiknik on humanistiopiskelijoiden vappupiknik, joka perinteisesti aloittaa vapun juhinnan. Piknikille kokoontuvat kaikki humanististen alojen opiskelijat ja siellä myös suoritetaan ensimmäisen vuoden opiskelijoiden, eli fuksien fuksikaste. Fuksikaste on eräänlainen initiaatoriitti, jolla ensimmäisen vuoden opiskelijat toivotetaan tervetulleiksi opiskelijayhteisöön. Usein tässä tilaisuudessa fuksit lausuvat myös haalarivalan, jossa kerrotaan opiskelijahaalareita koskevaa ohjeistusta, jota he lupautuvat noudattamaan. Itse fuksikaste on omanlaisensa jokaisella ainejärjestöllä ja kasteen sisältö on yleensä salainen siihen asti, kunnes se suoritetaan.

4.2 Möntin merkitys

Haastattelussa ja kyselyssä tuli ilmi, että Möntille annetaan lukuisia erilaisia merkityksiä. Muistomerkki nähdään hyvin moniulotteisena ja mukautuvana, sen merkitykset saattavat muuttua tilanteen mukaan. Seuraavaksi käyn tarkemmin läpi muistomerkillä annettuja merkityksiä, jotka ilmenivät haastattelussani ja kyselyn vastauksissa.

Möntti eli Oulun noitavainojen muistomerkki toimii sekä muistomerkkinä, mutta myös opiskelijoiden kokoontumispaikkana ja opiskelijakulttuurin näyttämönä. Möntillä voisi siis sanoa olevan kaksoismerkitys ja se kantaa kahta erilaista kulttuuriperintöä. Sen mukaisesti tämä kaksoismerkitys on oleellinen osa Möntin olemusta. Vaikka opiskelijakulttuurin ja vainojen uhrien muistomerkin kulttuuriperinnöt vaikuttavat hyvin erilaisilta ja jopa hieman yhteensopimattomilta, yhdistyvät nämä kaksi kuitenkin saumattomasti Möntillä. Opiskelijakulttuurin ja vainojen muistomerkin yhteenliittyminen saattaa vaikuttaa ristiriitaiselta, mutta toisaalta sitä pidetään myös rikkautena. Tätä opiskelijakulttuurin ja muistomerkin yhteenliittymistä kuvaavat mielestäni hyvin seuraavat lainaukset kyselyn avoimista kysymyksistä:

”Tammikuussa noitavainojen uhrien muistopäivänä olemme hiljentyneet vakavissa tunnelmissa muistomerkin äärelle. Myöhemmin vappuna "möntillä" taas pidetään humanistien fuksikaste. Vaikka paikalla pidetään hauskaa vappuna, ei se minusta millään tavalla loukkaa muistomerkin kunnioitusta, päin vastoin, on hyvä, että muistomerkillä käydään sekä vakavissa että iloisissa tunnelmissa.”

”Humanistien vappu alkaa Möntiltä. Mielikuvat muistomerkiltä ovat näin ollen vain positiivisia. Toki muistomerkki on laittanut minut ajattelemaan niitä henkilöitä, joiden muistoksi se on pystytetty.”

”Useimmiten vierailu on ollut vain humanistien vappuilu, mutta HumKilta järjestää myös vainojen muistopäivän kulkueen sinne. Yleensä tapahtumat ovat olleet iloisia, mutta aina ajatuksia herättäviä.”

”Muistomerkkiin liittyy ristiriitaisia mielikuvia; toisaalta oululaisena humanistiopiskelijana se on minulle perinteisesti jollain tapaa karnevalisoitu paikka, jossa käydään vappuisin suorittamassa fuksikaste. Toisaalta taas tulen siellä käydessäni surulliseksi, lukuisten traagisten ihmiskohtaloiden vuoksi.”

Myös Niemi ja Fahim kertovat muistomerkin merkitsevän heille sekä opiskelijakulttuuria ja opiskeluaikojen muistelua että vainojen uhrien muistamista. Fahim kiteyttää asian seuraavasti:

”-- et vaikka aihe on tärkeä ja ja siinä on tämmönen vähän niinku vakavampiki pointti, nii se ei silti tarkoita sitä, etteikö sitä vois ottaa osaksi sitä, sitä vähän niinku hilmpeempääki opiskelijaelämää.”

Möntin kulttuuriperinnön voisi siis sanoa vaihtelevan tilaisuudesta toiseen, se näyttää mukautuvan muistomerkillä tapahtuvan toiminnan mukaan. Muistomerkki paikkana on näin ollen dynaaminen, muutokset riippuvat niistä merkityksistä, joita sille kulloinkin annetaan. Se voi toimia muistin paikkana vainojen uhreille tai toisaalta opiskelijakulttuurin näyttämönä. Joissain tilanteissa, kuten edellä mainituista lainauksista käy ilmi, myös molempina yhtä aikaa. Muistomerkin olemus ja kulttuuriperintö ovat kerroksellisia ja ennen kaikkea kokemuksellisia. Opiskelijoille muistomerkki näyttäisi olevan ennen kaikkea Möntti, yhteishumanististen tapahtumien ja toisaalta humanin keskustelun näyttämö. Muille kuin opiskelijoille Möntti taas näyttäytyy Oulun noitavainojen uhrien muistomerkkinä ja ajatus sen käyttämisestä opiskelijatapahtumiin voisi tuntua heistä oudolta.

Niille kyselyn vastaajille, joille muistomerkki oli entuudestaan tuttu, oli myös erityisen tärkeä Möntin historiallinen osuus ja tehtävä historian kertojana ja siitä muistuttajana. He näkivät muistomerkin merkityksen erityisesti yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Möntin koettiin muistuttavan historiallisesti merkittävästä tapahtumasta ja nostavan sitä uudelleen keskusteluun. Eräs vastanneista kiteytti ajatuksen hyvin, todeten seuraavaa:

”--muistomerkkien puute tulee johtamaan siihen, että ennen pitkää ”me” unohtamme historiallisen asian, ilmiön sekä siihen johtaneet syyt ja olemme näin vaarassa toistaa historiaa uudelleen.”

Tämä ajatus näkyi selvästi useammassa kyselyn vastauksessa sekä nousi myös haastattelussa esille. Muistomerkin koettiin olevan tärkeä, sillä sen kautta voidaan oppia historiasta ja välttää samoja virheitä. Mielenkiintoisesti taas niille vastaajille, joille Möntti ei ollut entuudestaan tuttu, oli muistomerkki erityisen tärkeä erityisesti uhrien näkökulmasta, muistomerkin koettiin tuovan oikeutta uhreille. Merkitykselliseksi koettiin myös muistomerkin sijainti, joka on valittu perimätiedon perusteella Oulun kaupungin entisen mestauspaikan mukaan. Etenkin useat kyselyyn vastanneista pitivät tärkeänä, että muistomerkki on sijoitettu juuri tällä tavalla historialliselle paikalle. Muistomerkin merkitys tuskin kuitenkaan muuttuisi, vaikka se sijoitettaisiin jonnekin toisaalle, sillä muistin paikkana se on itseensä viittaava, eikä fyysisesti sidottu tiettyyn paikkaan. Tässä tapauksessa kuitenkin muistomerkin sijainnilla on oleellinen vaikutus sen merkitykseen, sillä sijainnilla merkitään toisaalta myös kaupungin teloituspaiikkaa, jolloin sen historia kietoutuu Mönttiin. Muistomerkki koettiin tärkeäksi myös siksi, että se tuo historiaa ihmisten tietoisuuteen, sillä kovin moni ei ollut tietoinen siitä, että Suomessa on ollut näillä alueilla laajoja noitavainoja.

Haastattelussa erityisesti pari muistomerkin merkitystä nousivat selvästi esiin. Ensimmäinen oli muistomerkin toiminta eräänlaisena keskustelunavaajana, jonka kautta asioista voitaisiin puhua ja muistella myös nykypäivänä. Möntin kautta toivottiin avautuvan mahdollisuus uusille, aihetta koskeville keskusteluille. Niemi kuvailee Möntin merkitystä keskustelunavaajana seuraavasti:

”Kyllä siinä on se, että se saatiin niinku oululaiseen tämmöseen kaupunkikulttuuriin ja keskusteluun semmonen uus näkökulma, mitä ei sitä ennen noin hyvin konkreettisesti ollu tullu esille.”

”Ja lisäksi tämmönen, niinku tosiaan jo sanottukin, niin semmonen keskustelunavaus, että ylipäätään tämmöstä järkevää keskustelua asioista pitäisi olla enempi.”

Möntin merkitys keskustelunavaajana tuli ilmi myös kyselyn vastauksista. Pierre Noran (1989: 13, 22–24) määritelmässä muistin paikasta yksi muistin paikan määrittävistä ominaisuuksista onkin tuoda asia tietoisuuteen ja näin ollen myös muistuttaa siitä. Tämä Noran esille tuoma muistin paikan ominaisuus on nähtävissä myös Möntille annetuissa merkityksissä ja tehtävissä. Fahim kiteyttää ajatuksen Möntistä keskustelunavaajana hyvin toteamalla, että mikäli muistomerkkiä ei olisi, olisi yksi piste vähemmän, jonka kautta tarttua näihin asioihin.

Muistomerkki koettiin myös tärkeänä suvaitsevaisuuden muistuttajana. Haastateltavat ja kyselyyn vastaajat käyttivät itse usein termiä suvaitsevaisuus. Unesco määrittelee suvaitsevaisuuden seuraavasti:

”1.1 Tolerance is respect, acceptance and appreciation of the rich diversity of our world's cultures, our forms of expression and ways of being human. It is fostered by knowledge, openness, communication, and freedom of thought, conscience and belief. Tolerance is harmony in difference. It is not only a moral duty, it is also a political and legal requirement. Tolerance, the virtue that makes peace possible, contributes to the replacement of the culture of war by a culture of peace.” (Declaration of Principles on Tolerance 16.11.1995.)

”1.4 Consistent with respect for human rights, the practice of tolerance does not mean toleration of social injustice or the abandonment or weakening of one's convictions. It means that one is free to adhere to one's own convictions and accepts that others adhere to theirs. It means accepting the fact that human beings, naturally diverse in their appearance, situation, speech, behaviour and values, have the right to live in peace and to be as they are. It also means that one's views are not to be imposed on others.” (Declaration of Principles on Tolerance 16.11.1995.)

Tulkitsen haastateltavien ja kyselyyn vastanneiden tarkoittavan suvaitsevaisuudella samoja asioita kuin Unescon määritelmä. Terminä suvaitsevaisuus on kuitenkin mielestäni hieman ongelmallinen, sillä termi tukee kaksijakoista ajatusta siitä, että on olemassa suvaittuja ja ei-suvaittuja asioita ja että toisella ihmisellä olisi valta määrittellä se, mikä on suvaittua. Se ylläpitää valtarakenteita arvottamalla suvaittuja ja ei-suvaittuja asioita. Erityisesti yhdenvertaisuuskysymyksissä tämä termi voidaan nähdä hieman ongelmallisena. Termi itsessään on näin ollen ongelmallinen, vaikka sen lähtökohdat ja tarkoituksperät ovat hyvät. Käytän tässä kuitenkin tuota haastateltavien ja kyselyyn vastanneiden käyttämää termiä suvaitsevaisuus ja uskon heidän tarkoittaneen termillä muiden ihmisten kunnioittamista ja hyväksymistä sellaisena kuin he ovat. Möntin merkitys suvaitsevaisuuden edistäjänä koettiin erittäin tärkeäksi. Muistomerkin koettiin muistuttavan erilaisuuden hyväksymisestä ja muiden kunnioittamisesta sekä siitä, että on tärkeää osata keskustella ja asettua toisen asemaan.

Möntin toivottiin myös antavan näkökulmia siitä, mitä aiemmin on mennyt pieleen, mitä siitä voidaan oppia ja kuinka asioita voitaisiin nykyään käsitellä. Haastatteluissa Möntin merkitys suvaitsevaisuuden edistämässä ja myös aiheen ajankohtaisuudessa nousi esiin seuraavasti:

” --on hyvä, että on olemassa joku tämmönen taho, mikä ylläpitää näitten vainottujen ihmisten niinku... tai no ylipäättään niinku heitä ja heidän kohtaloitaan niinku yllä --” Niemi

”Mutta että et sitä suuremmalla syyllä, että ku me ei selkeesti osata ellää täällä maailmassa, niini, on tärkeätä, että, että tota, nostetaan esille ja muistutetaan. Tuuan keskusteluun näitä asioita ja jotenki toi vainoominen, se tuntuu, että se on aina ajankohtanen asia valitettavasti. Ja tässä, nyt kun tästä on kymmenen vuotta menny, nii koko ajan tuntuu, et se on entistä, entistä ajankohtasempi asia.” Fahim

”Tavallaan se tuopi se muistomerkki ja sen ajatus sitte semmosta suvaitsevaisuutta esille ja lisäksi, että antaa myös tavallaan niinku näkökulmia niille ihmisille, joilla menee huonosti.” Niemi

”Kyllä, ja sitähan voi niinku laajentaa tosi laajastikki just tätä suvaitsevaisuuden näkökulmaa, et niinku aikasemmi puhuttiin, et se ei oo pelkästään mikään noitavainoasia, tai laajemmin vainotut ihmiset, mutta voihan sen nähä aivan yhtä hyvin vaikka, vaikka tota, kiusaamisnäkökulmasta, koulukiusaaminen—” Fahim

Möntin merkitys ei näin ollen ole vain noitavainoista muistuttaminen, vaan sen voidaan katsoa edustavan laajemminkin kaikkia vainottuja. Möntti toimii näin ollen muistin paikkana vainotuille tuoden heidän kohtalonsa nykypäivään ja nostaen niitä keskusteluun. Muistomerkin aiheen koettiin myös olevan edelleen ajankohtainen, kuten Fahim edellä totesi. Möntin toivottiin pysyvän myös jatkossa aktiivisen keskustelun näyttämönä ja nostavan jatkossakin esille ajankohtaisia asioita. Muistomerkki koettiin ajankohtaisena edelleen sekä haastateltavien että kyselyyn vastanneiden tahoilta. Erityisesti ajankohtaisuus nostettiin esiin nykypäivän uskontoihin, poliittiseen mielipiteeseen, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvan vainon vuoksi, sekä internetissä ja sosiaalisessa mediassa tapahtuvan kärjistyneen keskustelukulttuurin takia. Näiden asioiden käsittelyä muistomerkin ja suvaitsevaisuuden kautta pidettiin tärkeänä.

Muistomerkki toimii siis muistin paikkana menneille tapahtumille. Sen kautta voidaan tarkastella menneitä tapahtumia nykypäivänä, mutta toisaalta sen kautta voidaan tarkastella myös nykyisiä asioita menneisyyden kautta. Möntti elää muistin paikkana sekä menneisyydessä että nykyisyydessä sille annettujen merkitysten mukaan niin, että se voi esimerkiksi toimia muistomerkkinä tai opiskelijoiden tapahtumapaikkana. Sen avulla rakennetaan myös sosiaalista identiteettiä ja yhteisöllisyyttä, kuten esimerkiksi humanistiopiskelijoiden yhteishenkeä vappupiknikillä. Toisaalta myös jo pelkästään Möntin hankintaprosessi on osoitus yhteishengen ja yhteisen identiteetin rakentamisesta. Siihen on kiinnittynyt erilaisia aineellisia ja aineettomia pääomia, kuten suvaitsevaisuus, menneisyyden muistaminen ja siitä oppiminen sekä itse muistomerkki, sen fyysinen ulkomuoto, esimerkiksi aiemmin mainittu ”elämänlanka” -juova. Yhdessä nämä ominaisuudet, muistin paikkana

toimiminen ja muistomerkkiin kiinnittyneet aineelliset ja aineettomat pääomat luovat siitä kulttuuriperinnön kohteen. Ominaista tälle kulttuuriperinnölle on sen kaksoismerkitys sekä opiskelijakulttuurissa että muistomerkkinä. Möntti on yhtä aikaa sekä opiskelijoiden että vainojen uhrien paikka.

Näiden merkitysten lisäksi haastattelussa ja muutamissa kyselyn vastauksissa nousi esille muistomerkin merkitys Oulun kaupungille. Muistomerkki nähtiin merkittävänä oululaiselle kaupunkikuvulle ja esimerkiksi kaupungin imagolle. Muistomerkin avulla toivottiin kaupungin voivan edistää humaania ja järkevää keskustelukulttuuria. Lisäksi muistomerkki nähtiin myös potentiaalisena turismin kannalta. Useat kyselyyn vastanneista kertoivat aikovansa käydä muistomerkillä nyt kun saivat tietää sen olemassaolosta.

Mönttiä käytetään siis pääasiassa kahdella tavalla: opiskelijoiden vapputapahtumien paikkana, sekä vainojen uhrien muistamiseen ja hiljentymiseen. Näissä käyttötavoissa oleellista on usein fyysinen läsnäolo muistomerkillä. Lisäksi muistomerkillä on vielä ainakin kaksi käyttötarkoitusta: kolmas käyttötarkoitus on Möntin nostaminen esille historiallisen tapahtuman tarkastelussa ja muistelemisessa, tämä osaltaan liittyy myös vainojen uhrien muistamiseen. Neljäntenä käyttötarkoituksena voitaisiin nähdä Möntti keskustelualustana, jonka kautta käsitellään nykyisiä ongelmia. Näissä kahdessa viimeisessä käyttötarkoituksessa fyysinen läsnäolo muistomerkillä ei ole välttämätöntä, sillä tieto sen olemassaolosta tarjoaa alustan tällaiselle käytölle.

Mielenkiintoisesti sekä haastattelussa että kyselyssä vastaukset muistomerkin merkityksistä ja tärkeydestä olivat hyvin samansuuntaisia. Molemmissa Mönttiä pidettiin tärkeänä menneisyydestä muistuttajana ja keskustelunavaajana. Lisäksi molemmissa vastauksissa tuli vahvasti ilmi Möntin merkitys nykypäivänä vainottujen ja kiusattujen ihmisten äänenä sekä suvaitsevaisuuden ja toisten ymmärtämisen muistuttajana. Vastausten samankaltaisuus yllätti, etenkin siksi, että suurin osa kyselyyn vastanneista ei ollut ollut aiemmin tietoinen muistomerkin olemassaolosta. Haastattelussa ja etenkin kyselyssä esiin tulleista ihmisten mielikuvista Möntistä ja heidän sille antamistaan merkityksistä voidaan päätellä muistomerkin olevan edelleen tärkeä ja ajankohtainen.

Kyselyyn vastanneista muutamien tulkitsin edustavan jonkinlaista uuspakanuuden osaa, sillä he viittasivat itseensä sanoen, että olisivat itse voineet olla uhrien joukossa. He kertoivat myös

käyttävänsä jonkinlaista noituutta, ajattelivat itse kuuluvansa noitien joukkoon tai käyttivät ilmaisia kuten ”*paikka, jossa vanhat maan voimat ovat läsnä*”. Kyselyni oli vastattavana myös uuspakanuuteen ja luonnonuskoon liittyvässä Facebook-ryhmässä. Tässä kyselyssä en kuitenkaan pyytänyt vastaajia erittelemään omaa näkemystään tai suhdettaan noituuteen, joten yleistäviä johtopäätöksiä tästä ei voida tehdä.

Jonkin verran kyselyn vastauksiin vaikuttivat myös vastanneiden mielikuvat noitavainoista. Noitavainoja pidettiin erityisesti naisten vainoina ja noitien teloittamiseen viitattiin usein polttamalla. Tässä on hyvin nähtävissä populaarikulttuurin vaikutus mielikuviin noitavainoista. Kuten olen luvussa kaksi todennut filosofian tohtori Marko Nenosen (1992) ja Nenosen ja Kervisen (1994) tutkimusten perusteella, Suomessa noituudesta syytettiin lähes yhtä usein miehiä kuin naisia, noitia ei poltettu vaan teloitettiin mestaamalla ja suurin osa kuolemantuomioista jätettiin toteuttamatta.

5. YHTEENVETO JA POHDINTA

Tutkielmassani olen pyrkinyt tuomaan esille Oulun noitavainojen muistomerkin eli Möntin tarinaa sekä niitä merkityksiä ja arvoja, joita siihen liitetään. Apuna olen pyrkinyt käyttämään kattavasti aiheeseen sopivaa teoriaa ja historiallista taustaa. Näistä lähtökohdista olen selvittänyt Möntin tarinaa, sekä sille annettuja merkityksiä, käyttötapoja ja sitä, miksi muistomerkki koetaan tärkeäksi.

Nämä tutkielmassa esitetyt merkitykset ja niiden tulkinnat ovat 2020-luvun alun merkityksiä ja niiden tulkintoja ja ne voivat mahdollisesti muuttua ajan myötä. Olisikin mielenkiintoista tietää, millainen merkitys Möntillä koetaan olevan seuraavan kymmenen vuoden kuluttua.

Möntin kulttuuriperintö on ensisijaisesti kaksinainen: yhtäältä se on humanistiopiskelijoiden opiskelijakulttuurin paikka, toisaalta taas vainojen uhrien muistopaikka. Möntti toimii muistin paikkana vainojen uhreille, sen avulla muistellaan mennyttä, mutta ennen kaikkea Möntin avulla voidaan nostaa keskusteluun ja tietoisuuteen nykyisiä ongelmia, kuten esimerkiksi

suvaitsevuuteen ja ääripäihin kärjistyneeseen keskustelukulttuuriin. Näin ollen Möntti toimii tärkeänä paikkana niin opiskelijoille, kuin vainojen uhreille sekä heitä muistaville.

Olen pyrkinyt yhdistämään tutkimuksessani Möntin hankinnassa mukana olleiden henkilöiden tarinaa sekä muistomerkkiä käyttävien kokemuksia siitä. Tutkimukseni otanta on rajallinen ja kattaa opiskelijoista vain humanistit, joille oletuksena Möntti on jonkin verran tuttu. Olisikin mielenkiintoista tehdä vertailevaa tutkimusta humanistiopiskelijoiden ja muiden opiskelijoiden näkemyksistä muistomerkistä. Kysymykseni Möntin merkitysten selvittämisestä uuspakanoiden keskuudessa jäi avoimeksi, sillä en saanut tähän tarpeeksi materiaalia. Tämä voisikin olla hyvä jatkotutkimus, selvittää muistomerkin merkityksiä ja käyttöä erityisesti uuspakanoiden ja noidiksi itsensä identifioivien keskuudessa.

Tutkimusta tehdessäni olin iloisesti yllättynyt huomattessani, että aihe kiehtoo vielä nykypäivänäkin. Erityisesti minut yllätti se, miten Mönttiin suhtaudutaan. Muistomerkkiä pidetään tärkeänä ja se herättää ihmisissä monenlaisia tunteita. Sen avulla koetaan uudelleen historiaa, opitaan virheistä, keskustellaan nykyisistä ongelmista ja levitetään humanistisia arvoja. Moni aiemmin muistomerkistä tietämätön oli iloinen saadessaan tietää siitä ja koki tämän tärkeäksi. Mielestäni tämä kertoo siitä, että tämän kaltaiselle tutkimukselle on tarvetta.

Kuten olen aiemmin osoittanut sisältää Möntti useaa erilaista toisiinsa kietoutunutta kulttuuriperintöä. Nämä kulttuuriperinnöt ovat muovautuneet ajan saatossa yhteydessä toisiinsa ja ovat näkemykseni mukaan lähes erottamattomia toisistaan. Kulttuuriperinnöltään Möntti on rikas ja sillä on vahva merkitys muistin paikkana. Yhdessä nämä ominaisuudet luovat Möntistä sen ainutlaatuisen kulttuuriperinnöllisen kohteen, joka se nykyään on.

LÄHTEET

I KENTTÄTYÖAINEISTO

1. Haastattelu: Parihaastattelu Samira Fahimin ja Heikki Niemen kanssa 1.2.2021.
2. Kyselyt 18.2.-19.2.2021: Vastanneita yhteensä 50 henkilöä.

II PAINETUT JA SÄHKÖISET LÄHTEET

Fairclough, Graham (2009) Place-making and place-shaping. *Heritage and Beyond*. Council of Europe Publishing: 153.

Faro Convention (2005) *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Treaty Series - No. 199. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746> Viitattu 18.3.2020.

Fingerroos, Outi (2003) Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore*, 10(2). <https://doi.org/10.30666/elore.78407> Viitattu 23.3.2021.

Hietala, Miia & Lappalainen, Anni (2017) ”Tulkin rooli on semmonen kommunikaation kanssa pelaava ammattilainen, mahdollistaja” : Kartoitus viittomakielen ja puhevammaisten tulkkien ammattikuvien eroista ja yhtäläisyyksistä. Opinnäytetyö. Humanistinen ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201705086862> Viitattu 23.3.2021.

Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (2018/2014) Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki, Ethnos ry. 2. painos. 7–31.

Kallio-Seppä, Titta, Meriläinen-Hyvärinen, Anneli, Hakonen, Aki, Tranberg, Annemari, Moisio, Kari & Tanska, Terhi (2020) Rauhassa metsän suojassa – Haukiputaan vanha hautausmaa muistojen ja muistamisen paikkana. *Faravid – Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauskirja* nro 49. 27–57: 28.

Leisti, Tapani (2016) Pohjois-Norjan noitavainot olivat Euroopan hirveimmät – muistomerkkiä tullaan katsomaan Kiinasta asti. Yle. <https://yle.fi/uutiset/3-9240119> Viitattu 22.3.2021.

Lillbroända-Annala, Sanna (2014) Kulttuuriperintö prosessina ja arvottamisen välineenä. Teoksessa Steel, Tytti, Turunen, Arja, Lillbroända-Annala, Sanna & Santikko, Maija (toim.) *Muuttuva kulttuuriperintö. Det föränderliga kulturarvet*. Helsinki, Ethnos ry.

Museovirasto (2020) Unescon kansainväliset kulttuuriperintosopimukset. URL: <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/kansainvalisia-sopimuksia> Viitattu 14.10.2020.

Nenonen, Marko (1992) Noituus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700. *Suomen Historiallinen Seura - Historiallisia tutkimuksia 165*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.

Nenonen, Marko & Kervinen, Timo (1994) Teoksessa Isohella, Anne-Riitta (toim.) *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Otava.

Nora, Pierre. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, (26). Regents of the University of California. 7–24: 7–9, 13, 19, 22–24.

Peltonen, Ulla-Maija (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. Saarijärvi, Saarijärven Offset.

Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (2013) Kulttuuriperintökysymysten jäljillä. Teoksessa Tuomi-Nikula, Outi, Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* Vantaa, Hansaprint Oy: 12–27.

Unesco (16.11.1995) Declaration of Principles on Tolerance. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html Viitattu 12.4.2021.

Vilkuna, Janne (2015) Aineellisen ja aineettoman kulttuuriperinnön rajapintoja ja määritelmiä. Teoksessa Kanerva, Anna & Mitchell, Ritva (toim.) *Elävä aineeton kulttuuriperintö. Hankkeen loppuraportti*. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö Cuporen verkkojulkaisuja (28). https://www.cupore.fi/images/tiedostot/elavaaineetonkulttuuriperinto_loppuraportti.pdf Viitattu 18.3.2021.

World Heritage Convention (10.7.2019) *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Unesco. <https://whc.unesco.org/document/178167> Viitattu 12.4.2021.

Yle Oulu (14.10.2010) Noitavaino elää ja voi hyvin. <https://yle.fi/uutiset/3-5650155> Viitattu 24.3.2021.

Liite 1

HAASTATTELUN TEEMALISTA

Muistomerkin taustaa

- Mistä idea muistomerkillle?
 - Kuka? Milloin? Miksi?
- Miten sijainti päätettiin?
 - Miksi juuri Limingantulliin?
 - Paikalla erityinen merkitys?
- Miten päädyttiin juuri tämänlaiseen muistomerkkiin?
 - Mitä vaihtoehtoja oli?
 - Miten hankittiin?
- Mistä nimi Möntti tulee?

Muistomerkin merkityksiä

- Miksi kokee muistomerkin tärkeäksi?
 - Henk. Koht näkemys ja yhteiskunnallinen näkemys?
- Minkälaisia kokemuksia muistomerkillä?
 - Tapahtumat? Käykö itse/yksin?
 - Miksi käy/ei käy?
 - Miksi kokee/ei koe tärkeäksi käydä?
- Mitä/mikä on tärkeää muistaa?
- Miksi on tärkeää muistaa?
- Millaisia tapahtumia Möntille oli ajateltu?
 - Oliko tarkoituksena tehdä opiskelijoiden oma paikka?
- Möntti tulevaisuudessa muistin paikkana?
 - Mikä merkitys tulevaisuudessa? Miten muuttuu?
 - Onko muuttunut jo?

Liite 2

KYSELY

Oulun noitavainojen uhrien muistomerkki - Möntti

Tämä kysely on osa kulttuuriantropologian pääaineen kandidaatin tutkielmaani Oulun yliopistossa. Kyselyyn vastaaminen on vapaaehtoista. Aikaa kyselyn tekemiseen kuluu noin 10 minuuttia. Kyselyn vastaukset kerätään anonyymisti, eikä niitä voi yhdistää vastaajaan. Vastaamalla kyselyyn annat suostumuksesi vastausten käyttöön tutkimuksessa.

Tarvittaessa voit olla yhteydessä kyselyn laatijaan: Miia Hietala,
miia.hietala@student oulu.fi.

Tutkimusaiheeni on Oulussa sijaitseva noitavainojen uhrien muistomerkki. Muistomerkki on tietävästi Suomen ensimmäinen ja tällä hetkellä ainoa noitavainojen uhreille pystytetty muistomerkki, joka sijaitsee Oulun Limingantullissa perimätiedon mukaan vanhalla mestauspaikalla. Kysely kartoittaa näkemyksiä ja mielikuvia muistomerkistä.

1. Onko Oulun noitavainojen muistomerkki sinulle entuudestaan tuttu?

Muistomerkin ei tarvitse olla sinulle entuudestaan tuttu voidaksesi osallistua kyselyyn.

Kyllä

Ei

2. Oletko käynyt Oulun noitavainojen muistomerkillä?

Kyllä

En

3. Koetko muistomerkin tärkeäksi? Perustele vastauksesi.

4. Millaisia mielikuvia tai tunteita muistomerkki herättää?

Voit myös kertoa esimerkiksi vierailustasi muistomerkillä.

5. Mitä muistomerkki sinulle merkitsee?

Esimerkiksi millaisia henkilökohtaisia tai yhteiskunnallisia merkityksiä koet muistomerkillä olevan.